

Universitat Autònoma de Barcelona

La segona onada del feminisme a Catalunya

Treball de Fi de Grau en Ciències Polítiques

Georgina Pujolar Díaz

2016/2017

Facultat de Ciències Polítiques i Sociologia

Índex

1. Introducció.....	3
2. Marc teòric i conceptual.....	4
La segona onada feminista	5
3. El discurs de la domesticitat franquista.....	7
3.1. El discurs de la domesticitat	7
3.2. El discurs de la domesticitat durant el franquisme	9
3.3. Perspectiva feminista	10
4. Moviment d'Alliberament de la Dona	10
4.1. Primers passos: l'Any Internacional de la Dona	11
4.2. Les Jornades Catalanes de la Dona.....	13
4.3. Campanyes, actuacions i reivindicacions	16
4.3.1. Amnistia: les dones a les presons.....	17
4.3.2. «Jo també sóc adúltera» i dret al divorci	18
4.3.3. Dret al propi cos: avortament i anticonceptius.....	19
4.4. Impacte feminista a la Transició.....	20
5. Conclusions	20
6. Bibliografia citada	23
Mitjans audiovisuals	24
Fonts primàries.....	25
Documents.....	25
Entrevista.....	25

1. Introducció

La dècada de 1960 marca l'inici d'una època de transformacions socials i culturals, en què la societat es mobilitza reclamant major llibertat i igualtat de drets. En aquest context d'auge dels moviments socials —la lluita pels drets civils a Estats Units, les manifestacions pacifistes, la cerca d'un “socialisme amb rostre més humà” a Txecoslovàquia o el Maig francès el 1968—, reapareix amb força el feminisme (Pérez, 2011:210).

Mogut per diversos nous plantejaments, tant a Europa com a Estats Units, entre els 60 i els 70 emergeix la segona onada feminista, centrant la seva lluita també a l'àmbit domèstic de les dones, amb la consigna pronunciada per Kate Millett de “allò personal és polític” (citada a Varela, 2013:106). S'abordaven així aspectes que la primera onada, amb el moviment sufragista dels segles XIX i XX, no havia tractat amb profunditat.

El cas d'Espanya pot considerar-se singular, ja que la segona onada sorgia als darrers anys de la dictadura franquista. Donades les dificultats que això suposava per articular un Moviment d'Alliberament de la Dona, com passava a diferents països d'Occident, el feminisme espanyol presenta algunes característiques diferencials respecte la resta quan finalment pot entrar a la lluita obertament, amb la mort del dictador.

El present estudi pretén identificar quins són aquests factors distintius, partint del cas de Catalunya, analitzant com s'organitza el discurs feminista, així com les campanyes i reivindicacions que es porten a terme. Alhora, s'introduirà el discurs de la domesticitat, adoptat durant el règim franquista, de manera que sigui possible evidenciar els àmbits d'actuació que es prioritzaven.

Seguint una revisió bibliogràfica i a l'anàlisi de fonts primàries —incloent documents i una entrevista—, es parteix de la hipòtesi que l'organització del discurs feminista a partir de 1975, així com en els anys previs, rau en la realitat institucional i domèstica que es vivia sota el règim franquista¹.

---

¹ Les circumstàncies de les espanyoles presentaven unes necessitats immediates que la majoria de països occidentals ja no contemplaven, donat que no incorporaven en el seu ordenament jurídic un marc exclusiu per les dones. La discriminació legal explícita cap a les dones, en general, havia estat un àmbit superat al llarg de la primera onada a nivell internacional.

2. Marc teòric i conceptual

La definició de feminisme és un punt controvertit dins del propi moviment: no existeix cap obra que exposi les bases del feminisme com a teoria política o com a pràctica social. En aquest sentit, presenta un abast tan ampli que no pot entendre's de forma única i concreta.

Tot i així, es pot considerar que el feminisme és un discurs polític basat en la justícia i la igualtat, que compta amb “una teoria i una pràctica articulada per dones” que busquen canviar una realitat que discrimina estructuralment la meitat de la població per raó de gènere, partint de la presa de consciència de què suposa aquesta discriminació i l'organització necessària per fer-hi front (Varela, 2013:14).

Com a teoria s'estructura de forma crítica, identificant les incoherències que presenten els discursos relatius a les relacions entre homes i dones, així com l'impacte que aquestes tenen a tots els nivells i àrees de coneixement. L'adquisició de consciència de gènere permet veure la societat —els valors, les idees i les estructures sobre què es fonamenta— des d'una altra perspectiva, de manera que és possible percebre aquelles dinàmiques o actituds que subalternen la condició de les dones per raó de gènere.

Per altra banda, el caràcter de pràctica política i social dota al feminisme d'una presència al món més enllà d'una organització política, que no presenta jerarquia ni estructures orgàniques. És per tant un moviment social que porta a la pràctica la “presa de consciència de les dones de la situació d'opressió, dominació i explotació de què han sigut i són objecte”, segons Victoria Sau (citada a Varela, 2013:17).

Un cop establerts els paràmetres definitoris del moviment, és necessari introduir una breu història del mateix. Considerant el seu inici a finals del segle XVIII, com “el fill no volgut de la Il·lustració” (Valcárcel, 2001:8), el feminisme s'ha identificat en diverses fases, anomenades *onades* —per la tendència periòdica a ressorgir amb força—, cadascuna de les quals caracteritzada per diferents circumstàncies.

Tradicionalment s'han distingit tres onades, els períodes de les quals presenten variacions temporals segons diferents autors. Aquest estudi pren com a referència la classificació cronològica que situa la primera onada des de la Il·lustració fins a principis

del segle XX; la segona onada entre els anys 50 fins als 80 i la tercera onada a partir de llavors.

La segona onada feminista

La segona onada feminista comença a gestar-se amb la publicació de dues obres: *El segon sexe*, de Simone de Beauvoir (1949) i *La mística de la feminitat*, de Betty Friedan (1963). Malgrat que ambdós textos presenten una incidència diferent a la societat occidental², marca l'inici de la presa de consciència per part de les dones que van llegir-los, identificant que la discriminació que havien denunciat les sufragistes, en termes principalment legals, persistia en altres formes.

Simone de Beauvoir³ elabora una anàlisi des del corrent filosòfic existencialista, en què identifica que s'ha estructurat un sistema de discriminació cap a les dones basat en arguments biològics, que determinen que la finalitat última d'aquestes és la maternitat, quedant subjugada qualsevol altra capacitat. Així, considera que la feminitat no s'hauria de prendre en funció de la realitat natural, sinó que hauria d'entendre's com una construcció social (Birulés, 2007:18), fet que s'expressa amb l'afirmació de "ningú no neix dona: s'hi torna" (De Beauvoir, 2001:13).

Per altra banda, Betty Friedan estudia la situació de submissió en què es veuen les dones nord-americanes després de la Segona Guerra Mundial, apartades de la vida pública i designades com a mestresses de casa. Contempla el fet que aquelles dones que estudien i volen exercir una professió són mal vistes i se les considera com a *menys dones* (Perona, 2005:21), culpabilitzant totes aquelles que no siguin felices vivint únicament amb devoció pels altres, anul·lant qualsevol possibilitat de realització personal més enllà del matrimoni i la maternitat (Friedan, 1965:57). Determina, per tant, "el problema sense nom" que viuen les dones a mitjans del segle XX, que es justifica a través del discurs de la domesticitat.

---

² La traducció de *El segon sexe* a l'anglès (1953) va suposar una major repercussió, perquè va permetre que aquest arribés a un públic més ampli (sobretot a Estats Units).

³ L'aportació de Beauvoir s'acosta més al punt intermedi entre el moviment sufragista i l'esclat del moviment d'alliberació de la dona dels anys 60-70, ja que no suscita una presa de consciència col·lectiva (Birulés, 2007:17). Tot i així, en actuar d'impàs, és important considerar-lo com a base teòrica.

A partir d'aquí, diverses dones se senten identificades en les situacions que descriu principalment Friedan⁴, adquirint consciència que viuen en circumstàncies discriminatòries.

Cal mencionar que, com a moviment que no pot definir-se per unes característiques concretes, la segona onada feminista presenta diversos corrents, des del liberal dels anys 50, passant pel radical⁵ entre els 60 i 70 i fins a la seva fragmentació a finals dels 70.

Així doncs, mentre que el feminisme liberal —on s'ubicaria Friedan— definia que el problema a què feien front les dones era polític i social, no domèstic, identificant aquesta situació en termes de desigualtat i que, per tant, havien d'alliberar-se per poder participar en l'esfera pública en igualtat de condicions, el feminisme radical va més enllà incloent la necessitat de considerar l'esfera privada com igualment important. Exposaven doncs la necessitat de canviar l'espai privat a més del públic, fet que s'il·lustra amb paraules de Kate Millett: "allò personal és polític" (Varela, 2013:106).

Amb l'aportació que feien les feministes radicals, com Shulamith Firestone o Millett, es considerava que l'opressió de les dones trobava l'origen en la resta de dominacions que caracteritzaven l'estructura del conjunt de la societat. La diferència que ho justificaria en aquest cas rau en la biologia, amb la capacitat reproductiva que presentaven les dones (Montero, 2004:111).

El fet de posar nom i identificar els mecanismes a partir dels quals es garantia la discriminació de les dones a la societat és el que porta a l'inici de la revolució sexual dels anys 60, moment en què també es conceptualitzen, entre d'altres, el patriarcat i el gènere.

---

⁴ A diferència del llenguatge filosòfic de Simone De Beauvoir, Betty Friedan utilitza un vocabulari més assequible per la majoria de lectores.

⁵ El feminisme radical fa referència a la terminologia marxista, és a dir, busca l'*arrel* de la discriminació de les dones.

En aquest sentit, cal estudiar l'esclat feminista com a un moviment social, malgrat presentí corrents i formes organitzatives diverses. Segons Sidney Tarrow, "són desafiaments col·lectius plantejats per persones que comparteixen objectius comuns i solidaritat en una interacció mantinguda amb les elits, els opositors i les autoritats" (Tarrow, 2011:37).

Si bé en un inici s'havia contemplat el feminisme com una branca més del conjunt de diversos moviments socials que apareixen a la dècada dels seixanta, ja que les dones també hi participaven, la manca de respecte i la discriminació de què són objecte les porten a considerar la lluita feminista com un moviment apart (Dore, 2014).

Partint d'aquesta base, és important considerar que el moviment feminista no pot definir-se de forma homogènia, fet que justifica les diferències que presenten els corrents i les aplicacions diverses en funció de les circumstàncies geogràfiques. Així doncs, s'entén que la singularitat que presenta el feminisme espanyol no impedeix que se'l situï en el marc de la segona onada.

3. El discurs de la domesticitat franquista

Mary Nash defineix els "mecanismes de subalternitat" que han guiat la construcció de la societat contemporània occidental. La industrialització marca la trajectòria de vida de les dones, en base al discurs de la domesticitat i a un conjunt de lleis que regulaven l'allunyament de les dones de l'esfera pública, així com en garantien la inferioritat legal i la dependència dels homes, negant-los drets civils i polítics. Aquests mecanismes prenen forma cultural i de control social informal, determinant una continuïtat de la subordinació femenina amb una base *científica*: el rol i la finalitat de les dones era la maternitat, de manera que quedaven subjugades a aquest fet identitari. Perdien, per tant, la principal característica del discurs liberal: la individualització (Nash, 2012:31-40).

3.1. El discurs de la domesticitat

La feminitat, o el fet de ser dona, és l'objecte d'anàlisi que dóna peu a la segona onada feminista, amb les primeres aportacions fetes per De Beauvoir o Friedan. La construcció d'aquesta feminitat, però, compta des d'un inici amb un factor de

subalternitat respecte l'home, mantenint el menyspreu de totes les activitats exercides per dones, alhora que se n'ha perpetuat la seva invisibilització com a problemàtica.

Històricament, les dones s'han encarregat de la supervivència de les famílies. No obstant, el treball domèstic —tenir cura de la casa, dels fills, de la gent gran i dels malalts; procurar el menjar, etc.— no ha sigut objecte de reconeixement ni de remuneració, ja que era una activitat inherent i derivada de la feminitat (Nash, 1993:137). De la mateixa manera, la incorporació femenina al treball era dotada de salaris notòriament menors, que no les eximien de la realització de tasques domèstiques un cop acabada la jornada laboral.

Partint de la societat espanyola del segle XIX, es constata un poder repressiu que delimitava l'actuació de les dones, mitjançant control social i legal que en regulava tant la discriminació com la subordinació. En aquest sentit, s'establien prototips de gènere —com *la perfecta casada* o *el ángel del hogar*— en base a un ideari de domesticitat i el culte a la maternitat (Nash, 1993:138).

L'èmfasi en la identitat de la dona a partir de la seva capacitat biològica de reproducció legitima un seguit de discursos, que argumenten que la diferenciació bàsica i determinant entre homes i dones es troba en la capacitat de tenir fills, per la qual cosa la realització com a persona de qualsevol dona rau en la maternitat. El 1889, Pompeyo Gener publica un article a *La Vanguardia* que ho il·lustra:

En si mateixa, la dona no és, com l'home, un ésser complet; és sols l'instrument de la reproducció, la destinada a perpetuar l'espècie, mentre que l'home és l'encarregat de fer-la progressar, el generador de la intel·ligència, a la vegada creador del món social.

(citat a Nash, 1993:138)

Partint d'aquesta argumentació, que considerava un *perill* qualsevol dona que mostrés intenció d'extralimitar el marc domèstic (Varela, 2013:135), s'assumia que la identitat de qualsevol dona girava al voltant del matrimoni i la maternitat —alhora que s'exigia un domini de les tasques domèstiques i el desenvolupament d'activitats *adequades* per una dona, mai relacionades amb l'àmbit intel·lectual.

Aquesta construcció identitària ve lligada amb el triangle amor-bondat-bellesa (Balletbò, 1978:100), en què s'enfoca com a màximes preocupacions per una dona el seu aspecte i l'actitud envers l'home —fet que representa, novament, la subalternació de la dona en categoria d'objecte.

Per últim, un altre eix fonamental del discurs de la domesticitat és la divisió d'esferes, on l'espai públic és de domini masculí, mentre que l'àmbit domèstic s'ha reservat a les dones (Nash, 1993:139). La socialització de les dones davant d'aquest discurs, present en diversos punts de l'estructura social i cultural —més enllà de regulacions legals—, ha implicat la renúncia de les pròpies dones de participar a l'esfera pública, havent integrat naturalment el patró que se'ls imposava.

3.2. El discurs de la domesticitat durant el franquisme

Amb la instauració del règim franquista, es recupera el discurs de la domesticitat i es busca un model de dona —la *nueva mujer*— d'acord amb les premisses d'aquest, és a dir, un reallunyament de la dona de l'esfera pública i la derogació de qualsevol llei que reconegués la dona com a subjecte de drets, aconseguits durant la Segona República, retornant a un model de subalternitat obligada.

S'estableixen doncs mecanismes que permeten garantir l'educació necessària per assolir aquest prototip de dona: la Sección Femenina⁶ s'encarrega de dictar els coneixements necessaris per al bon desenvolupament del paper de mare i esposa, finalitat última i natural de totes les dones. Es dota d'obligatorietat el Servicio Social⁷, assegurant així l'adoctrinament de la població femenina cap a la "missió colossal" que tenien a la vida (Balletbò, 1978:90-96).

El culte a la família, així com la institucionalització dels rols tant masculí com femení, són elements bàsics del Movimiento Nacional⁸ que s'instauren des de l'inici del règim, amb les Lleis Fonamentals. Tal com constaten diversos textos de l'època, es determina

---

⁶ La Sección Femenina, institució nascuda el 1934, és encapçalada per Pilar Primo de Rivera fins a la seva dissolució, el 1977.

⁷ El Servicio Social era l'activitat formativa derivada de la Sección Femenina, que durava sis mesos i es dividia en una part teòrica (ciència domèstica, puericultura, religió, formació política, etc.) i una pràctica (a menjadors socials, oficines, hospitals, etc.). La realització del Servicio Social era necessària per obtenir el permís per conduir, així com qualsevol certificat acadèmic o per accedir a algun lloc de treball (Balletbò, 1978:97).

⁸ El Movimiento Nacional era el partit únic del règim franquista, inspirat en els models feixistes.

que *“el centro del hogar es la madre. Ella es la que reúne junto a sí los niños pequeños y hace agradable al esposo la vuelta al hogar”*⁹ (Balletbò, 1978:105).

La família esdevé, per tant, un element crucial per l'establiment del nou ordre. La dona, en aquest model, actuava com a instrument de reproducció, destinada a la maternitat i la subordinació.

3.3. Perspectiva feminista

Davant d'una societat estructurada en base al discurs de la domesticitat, el feminisme de la segona onada identifica la problemàtica de les esferes i reconstrueix la identitat de la dona, més enllà d'una finalitat determinada biològicament arran de la seva capacitat reproductiva. Posant de manifest la discriminació que persistia més enllà de la situació jurídica de les dones, aquesta onada es focalitza en àmbits on la desigualtat era invisible, com la sexualitat, la família, el lloc de treball i, com a punt més controvertit, el dret al propi cos.

Si bé el moviment que se'n deriva s'inicia abans en societats democràtiques, la condició en què es troba Espanya evidencia majorment els àmbits en què és necessari actuar. És per això que l'organització del feminisme espanyol —i el català dins d'aquest— neix en paral·lel a la lluita antifranquista, emergint a finals dels anys 60 com un moviment de dones que buscaven alhora una alliberació pròpia, en termes tant d'identitat com de drets civils i polítics.

La segona onada feminista *“es desenvolupa, per tant, en el tardo franquisme, sota la clandestinitat política, la coacció i la repressió de llibertats”*, esclatant com a moviment feminista amb la mort de Franco, el 1975 (Nash, 2012:213).

4. Moviment d'Alliberament de la Dona

Els antecedents del moviment feminista català, de la mateixa manera que passa a nivell espanyol, es troben en el teixit associatiu que operava durant el règim franquista. Les actuacions prèvies a la mort del dictador van començar a comptar amb una certa organització a finals dels anys 60 i a principis dels 70.

---

⁹ Fragments de textos de la Sección Femenina seleccionats per Anna Balletbò a *Dona i societat* (1978).

Les primeres manifestacions del feminisme es donaven mitjançant algunes publicacions, generalment encobertes sota denominacions ambigües —estudis sociològics, per exemple—, així com passava a nivell de grups, que buscaven cobertura legal en associacions permeses pel règim —associacions de veïns, “amics de...”, etc.

Apareixen també grups de consciència, reunions de dones que es trobaven a cases de professionals o d'estudiants i parlaven de les seves vides i de què entenien per feminisme; debatien sobre el matrimoni, la sexualitat, el divorci; comentaven la situació de França i Estats Units, entre d'altres temes.

Es pot considerar, segons l'activista entrevistada¹⁰, que és a les acaballes del franquisme quan comença a gestar-se la segona onada feminista, que pren l'Any Internacional de la Dona com una oportunitat per pronunciar-se.

4.1. Primers passos: l'Any Internacional de la Dona

El desembre de 1972 l'Assemblea General de les Nacions Unides proclamava el 1975 com a Any Internacional de la Dona, instant als estats membres de l'organització a procedir d'acord amb les mesures previstes a la resolució 3010¹¹.

L'organització internacional¹² pretenia per tant la promoció d'un dels seus principis fundacionals —la igualtat entre homes i dones— en termes legals i de participació, davant la creixent presa de consciència de la societat respecte les desigualtats per raó de gènere. Es posaven en marxa les Conferències Mundials sobre la Dona, la primera de les quals tindria lloc a Mèxic el mateix 1975 i acabaria portant a l'adopció de la Convenció sobre la Eliminació de Totes les formes de Discriminació de la Dona per part de l'Assemblea General el 1979 (Varela, 2013:366).

A Espanya, l'organització en motiu de l'Any Internacional de la Dona recau sobre la Sección Femenina. Davant de la necessitat d'incorporar les dones a l'esfera pública, a instàncies internacionals, el govern tecnòcrata adopta una sèrie de reformes en

---

¹⁰ Entrevista a M. C. (23/01/2017), com a participant de les primeres Jornades Catalanes de la Dona, alhora que militant i activista als primers grups feministes que van aparèixer als anys 70.

¹¹ La resolució 3010 de l'Assemblea General de Nacions Unides (1972) instava a promoure la igualtat entre homes i dones; assegurar la plena integració de les dones en termes de desenvolupament i progrés econòmic, social i cultural; reconèixer la importància de la contribució de les dones a les relacions d'amistat i cooperació entre estats, així com a l'enfortiment de la pau mundial.

¹² Espanya pertanyia a les Nacions Unides des de 1955.

diferents articles dels codis civil, penal i laboral, que fins llavors incapacitaven les dones en diversos aspectes. Un exemple d'aquestes modificacions en seria la llicència marital¹³, amb origen en el codi civil napoleònic de 1889, que simbolitzava “l’opressió i la institucionalització de la subordinació i la submissió de la dona a l’home” (Díaz Silva, 2009: 326).

La Sección Femenina organitza i posa en marxa un seguit d'activitats¹⁴ que pretenen mostrar la consideració del règim envers la situació específica i canviant de les dones. Malgrat tot, no deixen de ser actes que presenten el rerefons de gairebé quaranta anys d'adoctrinament, en què no s'aborden mesures que puguin canviar significativament la situació jurídica i social de les dones, encara sota el tradicionalisme franquista.

En aquest sentit, la Sección Femenina s'encarrega també de designar la delegació que representaria Espanya als actes internacionals organitzats en motiu de l'Any Internacional de la Dona (Díaz, 2009:332).

Així, tant la promoció de les Nacions Unides com l'actuació de la Sección Femenina susciten una rèplica entre les primeres mobilitzacions feministes, partint de col·lectius que s'organitzen per oferir una resposta pública al respecte. Neix llavors a Barcelona un grup de dones —sota el paraigua de l'Associació d'Amics de les Nacions Unides, que hi aporta cobertura legal i infraestructures bàsiques— que planteja l'impuls d'iniciatives arran dels drets de les dones (Nash, 2007:90).

S'organitza al febrer una trobada de dones, a la seu del Col·legi d'Advocats a Barcelona, on l'assistència supera les 200 persones, per sorpresa de les pròpies organitzadores. Malgrat el temor que aquest fet pogués suposar, degut a la repressió franquista quant a l'associacionisme, es procedeix amb la reunió, fruit del boca-orella que regeix les organitzacions de l'època. Es posa sobre la taula un debat respecte el paper adoptat per les institucions amb l'Any Internacional de la Dona, portant a una

---

¹³ La llicència marital era un tràmit administratiu que obligava a la dona a demanar l'autorització del marit per poder realitzar determinats actes o contractes (Díaz, 2009:326).

¹⁴ En motiu de l'Any Internacional de la Dona, la Sección Femenina va organitzar conferències “sobre temes d'interès per la dona”, concursos (pintura, literatura, periodisme, artesanía), exposicions, representacions teatrals, concerts, competicions esportives, reunions provincials, cursos i jornades arran de “la dona i el treball” (Díaz, 2009:331).

Declaració que començarà a fer-se circular a partir del març del mateix 1975 (Nash, 2007:92).

La declaració, firmada sota el nom de “Grups de dones, de diverses procedències, diverses entitats no governamentals de Barcelona” (Nash, 2007:92), criticava el rol portat a terme pel govern franquista, denunciant la manca de representativitat que aportava la delegació oficial espanyola als actes internacionals, qualificant de paternalista l’Any Internacional. Alhora, exposava cinc demandes específiques respecte la situació de les dones¹⁵.

Aquest rebuig explícit de la celebració oficial de l’Any Internacional i tot el que comportava també va tenir ressò en el moviment veïnal, en associacions d’estudiants, entre advocats i altres associacions que gaudien de cobertura legal¹⁶ (Nash, 2007:98).

A partir de tot aquest teixit social, que manté una voluntat de canviar les coses, és possible organitzar el que es pot considerar com a punt culminant en l’inici del moviment feminista de la segona onada: les Jornades de la Dona¹⁷.

A nivell nacional s’organitzen les Primeres Jornades per l’Alliberament de la Dona a Madrid, que tindran lloc els dies 6, 7 i 8 de desembre de 1975, en condicions de semiclandestinitat, pràcticament dues setmanes després de la mort del dictador. Sent la primera expressió pública del moviment, van marcar l’inici d’una llarga cadena de trobades que s’organitzarien per tot el territori espanyol, començant per Catalunya el 1976 (Montero, 2004:108).

4.2. Les Jornades Catalanes de la Dona

Les Primeres Jornades de la Dona, tant a Barcelona com a altres punts del territori espanyol, van representar un espai de trobada de feministes de diverses procedències que intercanviaven les seves visions sobre com havien de fer front a la situació que

---

¹⁵ Les cinc demandes de la *Declaració* de 1975 eren relatives a l’àmbit legislatiu —que les tipificava en un paper de dependència—, al sistema educatiu —que atribuïa la qualificació de la dona com a ésser inferior i subordinat—, al control de la natalitat, a la discriminació al camp laboral i a l’alliberació de la dona a nivell social i laboral.

¹⁶ Com l’Associació d’Amics de les Nacions Unides, prèviament esmentada, un altre exemple podria ser-ne l’Associació de Comunicació Humana i Ecologia (ANCHE), constituïda un dia després de la mort de Franco, que va ser un dels col·lectius feministes sorgits en aquest període.

¹⁷ Entrevista a M. C. (2017).

se'ls plantejava. Amb el final de la dictadura s'obria una oportunitat de canviar el sistema que havia imperat amb el règim franquista, basat en la família i en la subordinació de les dones, a través de mecanismes legals, socials i culturals (Varela, 2013:133).

Les primeres Jornades Catalanes se celebren encara en condicions de clandestinitat, de manera que es desconeixia l'abast que tindria la convocatòria, pels dies 27, 28, 29 i 30 de maig de 1976. La sorpresa va ser "majúscula" en omplir el Paranimf de la Universitat de Barcelona. Com explica l'activista entrevistada, "van sorgir amb molta força. Les jornades eren una cosa inusitada. [...] Quatre mil dones?, i soles!"¹⁸.

Es tractava d'una expressió de l'autoorganització i la desobediència procedent de la lluita antifranquista, que unia a diverses dones a tractar temes necessaris per afrontar el canvi que es presentava des del règim cap a la democràcia.

En aquest sentit, el feminisme de la post-dictadura immediata s'enfrontava per una banda a la urgència de canviar tot el que havia suposat la discriminació sistemàtica del règim i, per l'altra, a la incomprensió que generava el propi moviment als partits d'esquerra i també entre dones (Toboso, 2009:90).

Malgrat els diversos fronts que el moviment feminista havia de tractar, els denominadors comuns eren l'alliberament de la dona i l'antifranquisme. En aquest sentit, les jornades suposen el punt d'encaix per parlar de temes que preocupaven i unien a dones amb orígens i implicacions diferents, procedents de formes d'associacionisme —moviments de barris, assemblees universitàries, empreses, grups d'autoconsciència, seccions de partits o sindicats, entre d'altres— que anteriorment ja havien mostrat disposició de canviar la situació en què es trobaven (Varela, 2013:154).

A les Primeres Jornades Catalanes de la Dona, que van portar a parlar del "Maig de les Dones", en al·lusió al maig del 68, es van debatre qüestions que fins llavors no es tractaven a nivell públic, amb una clara voluntat d'arribar més enllà de les elits intel·lectuals. Les nou ponències, obertes a debat, eren relatives al treball, la participació de la dona a la vida pública, la família, l'educació, els mitjans de

---

¹⁸ Entrevista a M. C. (2017).

comunicació, la política, la legislació i el fet diferencial català¹⁹, la dona rural i la sexualitat (Nash, 2007:111).

Tot i que dins les mateixes Jornades ja van manifestar-se discrepàncies entre les feministes catalanes, exposant un patró que casava amb el que passava també a nivell espanyol i internacional, les divergències entre els corrents del nou feminisme no van suposar un obstacle per redactar les *Conclusions* de les Jornades Catalanes de la Dona de forma unànime (Nash, 2007:133).

El document es divideix en les reivindicacions i les denúncies que presenten les dones assistents a les Jornades envers la seva situació social, política i legal.

Els principals clams giraven al voltant dels drets —a treballar, a una educació igualitària, al divorci, etc.— i al rebuig del matrimoni i la maternitat com a finalitats últimes de tota dona. De la mateixa manera, es reclama l'amnistia, en referència als delictes específics per les dones, que esdevé juntament amb el dret a la lliure disposició del propi cos en un dels eixos vertebradors del moviment.

En segon lloc, es denuncia la família patriarcal i autoritària com a cèl·lula base de l'estat, així com la doble moral que presenta preestablint dos rols diferenciats per raó de sexe, subordinant el paper de la dona al servei de la família i de l'home. També es critiquen els mites de la virginitat i de la maternitat com a essència de la condició femenina, que porta a considerar-les com a subjectes passius i cosificables en els mitjans de comunicació i en la societat de consum. Per últim, s'assenyala la manca d'interès de les organitzacions polítiques d'ocupar-se dels problemes específics de les dones —fet que es reproduceix també a nivell internacional.

Cal considerar, per tant, que “els debats de les Jornades i l'elaboració d'unes conclusions consensuades van permetre definir de forma clara un programa col·lectiu per al pas decisiu del pensament teòric a la pràctica feminista col·lectiva” (Nash, 2007:133). S'iniciava un procés de consolidació del moviment feminista que incidiria

---

¹⁹ Malgrat que per la majoria de faccions feministes assistents a les Jornades de 1976 no podia entendre's el feminisme català sense el nacionalisme, en una clara manifestació de drets democràtics, aquest punt no va afegir-se a les *Conclusions* com a demanda (Nash, 2007:127).

de forma activa en la incorporació dels drets de les dones en els debats de la Transició cap a la democràcia.

Aquesta capacitat d'unir, en molt poc temps, diverses veus amb la voluntat de transformar l'ordre patriarcal que havia imperat durant gairebé quatre dècades és un dels fets diferencials que cal tenir en compte quan es tracta del feminisme espanyol. La "necessitat de llibertat, tant a la vida quotidiana com a la pública, va fer que aquest moviment fes de la pràctica la seva màxima expressió, la seva peculiaritat"²⁰. La situació, agreujada pel factor de sortir d'un règim autoritari que havia adoptat un discurs que subjugava les dones pel fet de ser-ho, empenyia a les feministes a actuar amb urgència per tal que es tinguessin en compte les seves demandes en el canvi de règim.

Així doncs, des de la mort de Franco el 1975 fins el 1978, amb la promulgació de la Constitució democràtica, s'organitzen campanyes i es manifesten diverses reivindicacions amb l'objectiu de denunciar que les circumstàncies discriminatòries del franquisme encara persisteixen, així com buscant crear consciència de la mateixa situació —no només entre les pròpies dones, sinó també de la classe política que s'encarregaria de redactar la nova constitució.

4.3. Campanyes, actuacions i reivindicacions

El procés de transició cap a la democràcia va comptar amb molts actors. El moviment feminista va participar en diverses mobilitzacions de forma enèrgica, a través de les reivindicacions que van traslladar les militants a les línies d'actuació de sindicats i partits (Alberdi, 2009:203) o amb campanyes fora de l'àmbit polític. Arran de les Jornades celebrades arreu del territori moltes dones es van unir a l'activitat promoguda pel moviment.

Mantenint les trobades que ja es duïen a terme prèviament en espais informals, l'activisme feminista d'aquell període es visualitza en campanyes públiques i debats mediàtics, alhora que apareixen diverses publicacions específiques (*Vindicación feminista*, *Dones en lluita*, etc.) i s'incorporen els drets i les demandes de les dones al moviment veïnal, mitjançant les Vocalies de Dones (Nash, 2007:137-139). Es tractava,

---

²⁰ Entrevista a M. C. (2017).

doncs, d'aprofitar el teixit social que operava al final de la dictadura per introduir la teoria feminista a la pràctica quotidiana, més enllà dels nous grups i organitzacions feministes que van sorgir en el període de la Transició.

Cal considerar que una de les singularitats del feminisme, tant català com espanyol, presenta un fort caràcter polític des d'un primer moment (Comabella, 2009:250). Tot i així, no s'ha de menystenir que les campanyes i les reivindicacions provenien d'una posada en comú, de militants i no militants, l'activitat de les quals va tenir una forta incidència en el procés democratitzador.

Més enllà de les discrepàncies que es van donar arran de l'organització del Moviment d'Alliberament de la Dona²¹ —en concordança amb la tendència del moviment feminista en general, degut a la pluralitat que presenta—, diverses campanyes van posar de manifest algunes de les situacions més urgents a resoldre i a tenir en compte pel nou marc legal i polític que s'establiria a partir de la nova constitució.

4.3.1. *Amnistia: les dones a les presons*

Els dies 1 i 8 de febrer de 1976²² van manifestar-se a Barcelona entre 25.000 i 70.000 persones, demanant amnistia pels presos polítics del franquisme que romanien a les presons (Obiols, 2001).

Més enllà de clamar per les preses polítiques, el moviment feminista buscava una *amnistia per les dones*, ja que els delictes específics que havien condemnat a tantes dones durant el franquisme partien de la pròpia discriminació que comportaven les situacions delictives²³.

---

²¹ De les Jornades del maig de 1976 van sortir dues propostes per tal de coordinar el Moviment d'Alliberament de la Dona: la Coordinadora Feminista de grups de dones i l'Associació Catalana de la Dona. La voluntat d'aconseguir una organització que actués de forma autònoma i unitària, independentment de les visions partidistes, integrada únicament per feministes, va xocar amb la visió de les militants, que es mostraven més partidàries d'una coordinadora de les diverses organitzacions existents en raó del MAD. Tot i que finalment la Coordinadora Feminista va consolidar-se com una de les màximes plataformes feministes de Catalunya, les diferències organitzatives es van mantenir fins a la fragmentació del Moviment feminista espanyol el 1979, a les Jornades de Granada (Nash, 2007:146-148).

²² Totes dues manifestacions, que també clamaven per l'Estatut d'Autonomia per Catalunya, van ser prohibides pel Govern Civil i objecte de càrrega policial. No obstant, van ser les predecessores de les manifestacions de l'11 de setembre de 1976 i 1977, sent el lema d'aquesta última "*Llibertat, Amnistia, Estatut d'Autonomia*" (Obiols, 2001).

²³ Entrevista a M. C. (2017).

Per tant, pot considerar-se que la campanya per l'amnistia de la dona marca la trajectòria reivindicativa del moviment fins a finals de 1978, convertint-se "en símbol de la necessària ruptura amb el passat dictatorial" (Nash, 2007:171), que garantia la discriminació a través de mecanismes legals. En aquest sentit, s'emfatitzava que les dones havien sigut "doblement reprimides": com a dones i com a ciutadanes (Oranich, 1978:31).

Per aquest motiu, l'amnistia feminista exigia l'abolició de les lleis referents a l'adulteri, els anticonceptius i l'avortament, així com la despenalització de l'homosexualitat i la prostitució (Nash, 2007:172).

Les campanyes que denunciaven que "no és amnistia si no és també per les dones" van ser presents a través de publicacions a revistes, fulletons i manifestacions. Alhora, es van organitzar actes i concentracions davant de les presons per denunciar que hi havia preses que ho eren no per la seva militància antifranquista, sinó per "delictes específics de dones", sumat l'arbitrarietat del tracte que hi rebien (Nash, 2007:178).

4.3.2. «Jo també sóc adúltera» i dret al divorci

En relació amb la campanya per l'amnistia, l'adulteri va ser-ne un focus decisiu, davant l'evident discriminació que constava a les lleis relatives del Codi Penal franquista.

La diferenciació en funció del gènere²⁴ —que comportava penes de presó desproporcionades— indica la noció de possessió del cos de la dona per part de l'home, "amb la finalitat de preservar l'estructura familiar i social" (Oranich, 1978:51). Presenta relació directa amb l'absència de dret al divorci, la qual cosa portava a casos de separacions en què l'home podia denunciar la dona per adúltera, quedant-se així amb la custòdia dels fills.

Aquestes serien les circumstàncies que porten a la campanya "Jo també sóc adúltera"²⁵, el novembre de 1976, moment en què l'abolició de l'adulteri es marca com un dels principals eixos de les mobilitzacions feministes. La campanya va crear consciència i rebuig social, més enllà del moviment de dones, malgrat que no es va

---

²⁴ Mentre que a un home se'l considerava adúlter mantenint l'amistança dins la casa conjugal o causant escàndol fora d'aquesta, una dona ho era mantenint relacions sexuals amb qualsevol home que no fos el seu marit, segons el Codi Penal de 1944 (Oranich, 1978:50).

²⁵ Campanya en suport al cas de María Ángeles Muñoz López.

abolir l'adulteri com a delict fins el març de 1978. Pel que fa al divorci, va caldre esperar fins a l'octubre de 1979, moment en què el parlament aprova la Llei del divorci, després de diverses campanyes que el defensaven com un dret democràtic elemental per homes i dones (Nash, 2007:181-186).

4.3.3. Dret al propi cos: avortament i anticonceptius

L'avortament i l'ús de conceptius van constar com a delictes al Codi Penal fins l'octubre de 1978, de manera que tota activitat relativa amb aquest tema es va desenvolupar en la clandestinitat (Nash, 2007:203).

Estretament relacionats amb l'adulteri i el divorci, aquests dos aspectes eren molt controvertits. La seva penalització era qüestionada —considerant que el control de la natalitat hauria de ser un dret fonamental—, ja que es tractava d'una situació agreujada per un Estat que impedia informació adequada per evitar avortaments (Oranich, 1978:52). Des de la *Llei de Protecció de la Natalitat contra l'avortament i contra la propaganda anticonceptiva* (1941), es castigava qualsevol intervenció a l'embaràs, fins i tot en casos de perill per la mare.

La negació absoluta al dret del control de la natalitat, incloent l'educació sexual, havia comportat nombrosos avortaments clandestins, que tant podien desembocar a penes de presó com a infeccions per manca de mesures higièniques.

Les mobilitzacions i les activitats promogudes per les feministes al respecte no gaudeixen de gaire ressò fins el 1979, malgrat tant el tema dels anticonceptius com de l'avortament es trobaven a l'agenda des de 1976, com a reclam de les primeres Jornades (Nash, 2007:212).

Així, es van dur a terme diversos tallers d'educació sexual i campanyes per la despenalització d'ambdues pràctiques. Tot i que es van aconseguir els anticonceptius, l'avortament segueix sent tema de debat actualment.

4.4. Impacte feminista a la Transició

La incomprensió i la falta de formació feminista del sector polític de l'esquerra van influir en gran mesura en el producte dels anys de la Transició²⁶. Malgrat el suport d'alguns polítics²⁷, la tasca a què va haver de fer front el moviment feminista era molt complicada de resoldre en tan poc temps.

Si bé les mobilitzacions feministes havien obligat a posar sobre la taula temes que les elits polítiques no haguessin plantejat, com el matrimoni i el divorci, els anticonceptius o la discriminació sexual (Threlfall, 2005:14), als debats i a la redacció de la Constitució els drets de les dones van quedar com a moneda de canvi²⁸. És a dir, degut a la seva redacció generalment ambigua, símbol dels pactes i el consens que abanderava la Transició espanyola, allò que atenyia concretament a les demandes específiques de les dones no rep una resposta proporcional a la mobilització que s'havia donat (Montero, 2004:110).

Tot i que certament es van incloure drets que no discriminaven per raó de sexe —com el dret al treball, a una educació igualitària, etc.—, altres es deixaven a mans de les Corts que es constituïrien posteriorment, sense entendre la oportunitat que es plantejava per fer front a una problemàtica estructural.

És a dir, es reproduïa una situació no tan diferent a la del franquisme: es delegava a categoria de llei —susceptible de ser debatuda, modificada o abolida per part dels diferents governs— drets que, segons el Moviment d'Alliberació de la Dona, haurien de constar com a drets fonamentals. Per tant, es manté la discriminació en un seguit de situacions que només afecten a dones (com l'avortament), en considerar-los objecte de debat i decisió i no com a drets que en garanteixin la llibertat.

5. Conclusions

Havent treballat en base a una revisió bibliogràfica i a l'anàlisi de fonts primàries, que ha inclòs tant documents com una entrevista, el present estudi permet determinar que

---

²⁶ Entrevista a M. C. (2017).

²⁷ Un cas de suport polític seria el de Josep Tarradellas el 1977, amb el compromís de retornar els drets de les dones aconseguits durant la Segona República (Nash, 2007:188).

²⁸ Entrevista a M. C. (2017).

la particularitat del moviment feminista espanyol deriva de la situació en què apareix, és a dir, el franquisme n'és un factor molt important.

En aquest sentit, es considera que el feminisme català i espanyol no presenten diferències significatives en la distinció d'un i altre, ja que sorgeix arran de les mateixes circumstàncies. Per tant, les conclusions que s'extreuen d'aquesta anàlisi contemplen la caracterització del feminisme de la segona onada partint del cas català, com a exemple de les reivindicacions i les mobilitzacions portades a terme, influint en la definició del propi moviment, que alhora es reproduïa a la resta de l'estat.

Valorant l'emergència de la segona onada feminista, el principal factor distintiu del feminisme espanyol es deu a la seva aparició aproximadament una dècada més tard que a altres estats occidentals. Tot i així, la vigència del prototip franquista de dona presenta una major evidència de la discriminació què són objecte, mentre que a Estats Units o França la no existència d'un règim que s'emparés en una manca de drets i llibertats va suposar un procés diferent de presa de consciència.

En aquest sentit, és rellevant l'alt contingut polític que presenta el feminisme espanyol, lligat a la lluita antifranquista, fet que no es troba tan marcat en altres feminismes. Tot i així, la fragmentació feminista posterior a la promulgació de la Constitució es reproduïx de la mateixa manera que passa al llarg dels anys setanta internacionalment.

El moviment feminista impacta amb força a la Transició cap a la democràcia, malgrat no sigui proporcional als resultats d'aquesta. Es veu com a oportunitat d'un canvi major i més immediat que a altres països, però no és acabada d'entendre ni aprofitada pels polítics degut a la incomprensió i a les circumstàncies de consens a què s'acaba derivant (Montero, 2004:110).

No obstant, les diverses reivindicacions i campanyes que es porten a terme creen consciència de la problemàtica a què s'enfronten les dones. En aquest sentit, les primeres Jornades de la Dona il·lustren el punt de trobada de diverses sensibilitats per fer front comú al canvi de règim. El camí del desaprenentatge de quatre dècades de franquisme, però, no és una tasca senzilla, que afecta tant a homes com a dones.

S'aconsegueixen canvis rellevants en la legislació —fonamentalment, l'abolició de l'adulteri i la legalització del divorci i dels anticonceptius—, que era un dels principals instruments que garantia la discriminació estructural de la dona. Tot i que s'inicia el procés cap a una major igualtat, les necessitats específiques de les dones es juguen com a moneda de canvi al llarg de la Transició, perpetuant-ne així la seva invisibilització com a problemàtica.

En definitiva, la característica que reafirma el feminisme espanyol com un moviment singular rau en l'origen d'aquest. És a dir, mentre que generalment la segona onada feminista esclata amb la presa de consciència de les dones de la discriminació que experimentaven a partir de la lectura de Simone de Beauvoir o de Betty Friedan, a Espanya el moviment neix de la pràctica, de la discriminació estructurada pel règim en què es vivia. Com diu Amelia Valcárcel, *“no es un feminismo por lecturas, sino por vivencias. Primero vinieron la rabia y el coraje. Las lecturas vinieron después”* (Valcárcel, 2000:126).

6. Bibliografía citada

Alberdi, I. (2009). "La influencia del feminismo en la transición de España a la democracia". A C. Martínez, P. Gutiérrez, & P. González, *El movimiento feminista en España en los años 70* (p. 203-211). Madrid: Cátedra.

Balletbò, A. (1978). "La dona sota la dictadura". A M. A. Capmany, M. Oranich, A. Balletbò, R. Prats, & I. Simó, *Dona i societat a la Catalunya actual* (p. 77-106). Barcelona: Edicions 62.

Birulés, F. (2007). Feminismes. *Quaderns de l'institut* (10), 11-29.

Comabella, M. (2009). "Movimiento Democrático de Mujeres". A C. Martínez, P. Gutiérrez, & P. González, *El movimiento feminista en España en los años 70* (p. 247-266). Madrid : Cátedra.

De Beauvoir, S. (2001). *El segundo sexo*. Vol. II, *La experiencia vivida*. Madrid: Ediciones Cátedra.

Díaz Silva, E. (2009). "El Año Internacional de la Mujer en España: 1975". *Cuadernos de Historia Contemporánea*, 31, 319-339.

Friedan, B. (1965). *La mística de la feminidad*. Barcelona: Sagitario.

Montero, J. (2004). "Movimiento feminista: una trayectoria singular". *mientras tanto* (91-92), 107-121.

Nacions Unides. (2017). *Estados Miembro*. Consultat el 11/04/2017, a Naciones Unidas: <http://www.un.org/es/member-states/index.html>

Nash, M. (1993). "Identidad cultural de género, discurso de la domesticidad y la definición del trabajo de las mujeres en la España del siglo XIX". A M. Nash, *Historia de las mujeres en Occidente* (p. 135-146). Madrid: Taurus.

——— (2007). *Dones en transició*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona. Regidoria de Dona.

——— (2012). *Mujeres en el mundo. Historia, retos y movimientos*. Madrid: Alianza Editorial.

Obiols, I. (01/02/2001). 'Llibertat, amnistia, estatut d'autonomia'. Consultat el 17/4/2017, a El País:

http://elpais.com/diario/2001/02/01/catalunya/980993328_850215.html

Oranich, M. (1978). "La discriminació legal de la dona". A M. Capmany, M. Oranich, A. Balletbò, R. Prats, & I. Simó, *Dona i societat a la Catalunya actual* (p. 31-76). Barcelona: Edicions 62.

Pérez Garzón, J. S. (2011). *Historia del feminismo*. Madrid: Los Libros de la Catarata.

Perona, Á. J. (2005). "El feminismo liberal estadounidense de posguerra: Betty Friedan y la refundación del feminismo liberal". A C. Amorós, & A. d. (eds.), *Teoría feminista: de la Ilustración a la globalización. Del feminismo liberal a la posmodernidad* (Vol. 2, p. 13-34). Madrid: Minerva Ediciones.

Tarrow, S. (2011). *El poder en movimiento*. Madrid: Alianza Editorial.

Threlfall, M. (2005). El papel transformador del movimiento de mujeres en la transición política española. *Jornadas sobre El Movimiento de Mujeres en la Transición Política Española*. Madrid: Fundación Pablo Iglesias.

Toboso, P. (2009). "Las mujeres en la transición. Una perspectiva histórica: antecedentes y retos". A C. Martínez, P. Gutiérrez, & P. González, *El movimiento feminista en España en los años 70* (p. 71-98). Madrid: Cátedra.

Valcárcel, A. (2000). *Rebeldes. Hacia la paridad*. Barcelona: Plaza & Janés.

——— (2001). La memoria colectiva y los retos del feminismo. *CEPAL - SERIE Mujer y desarrollo* (31).

Varela, N. (2013). *Feminismo para principiantes*. Madrid: Ediciones B.

Mitjans audiovisuals

Dore, M. (Directora). (2014). *She's beautiful when she's angry* [Documental]. EEUU: International Film Circuit

Fonts primàries

Documents

Assemblea General, Nacions Unides. (1972). *Resolució 3010*. 18 de desembre de 1972.

Consultat el 09/04/2017 a <http://www.un.org/es/documents/ag/res/27/ares27.htm>

Comissió Catalana d'Organitzacions No Governamentals. Secretariat de les Jornades. (1976). *Conclusions*. Barcelona: Jornades Catalanes de la Dona.

Entrevista

C., M. (23/01/2017). El feminisme català de la segona onada. (G. Pujolar, entrevistadora).